

Πρόδρομος Χ. Μάρκογλου, «Το σπίτι»: Το βίωμα της ιθαγένειας ή της εντοπιότητας στην ελληνική μεταπολεμική και μεταπολιτευτική ποίηση

1. Το ποίημα του Μάρκογλου, «Το σπίτι»:

Ανεβαίνω πέτρινα σκαλοπάτια. Βατόμουρα στραγγαλίζουν κρίνα. Δεκαοχτούρες μετράνε την ανατολή κι ένας αγέρας έρχεται απ' τα πεύκα. Βαθυπράσινο μυστικό στόμα.

Δαγκώνει το κλειδί στην πόρτα. Επιθύριο χεράκι τρυφερής ηλικίας ανοίγει βλέφαρα μιας άλλης εποχής. Είναι όλοι εκεί συγκεντρωμένοι. Ποντιακά, Τούρκικα, Ελληνικά, Αρμένικα σε στόματα ξεχασμένα. Πιο μέσα σηκώνεται ο πατέρας σκουπίζει τα μουστάκια με φιλάει κι η μάνα κλαίγοντας αγκαλιά με οδηγεί και στρώνει το τραπέζι. Κάθεται, μιλάει για το σπιτικό.

Χρόνια μέσα στα χρόνια όνειρα ξεφλουδίζονται σα φίδια.

Ανοίγει το κλειδωμένο σπίτι. Φευγάτη η σκεπή πεσμένοι οι τοίχοι χάσκουν. Χάσκουν και πάνω από τις πέτρες το λιμάνι η θάλασσα πέρα η Θάσος πιο μακριά το Όρος. Φεύγουν τα σύννεφα σαν καπνός από χορτάρι κι η θάλασσα καλειδοσκόπιο καθώς ψαρόβαρκες γυρίζουν, λαχανιάζουν οι μηχανές σκούζουν οι γλάροι. Νύχτες του έρωτα σύννεφα παρταλιασμένα.

Καταποντίζομαι στα χρόνια που ξεφλουδίζονται σα φίδια.

Ο εκσκαφέας ο φορτωτής γεμίζουν τα ανατρεπόμενα με πέτρες χόματα σανίδια φορέματα. Ξεριζώνουν τα δέντρα. Πεύκα συκιές ροδακινιές μηλιές κυδωνιές καρυδιά. Ο κήπος που χέρια στοργικά διαμόρφωσαν. Σιδερένια νύχια εξαφανίζουν τον ουρανό.

Τώρα οικόπεδο 250 τετραγωνικά. Άλλοι άνθρωποι θα χτίσουν τα σπίτια τους.

Κατεβαίνω για τη θάλασσα και περπατώ στα κύματα.

Κρατώ επιθύριο χεράκι. Δεν έχει φωνή.

Κανένα δεν μπορεί να ξυπνήσει.

Ελεύθερος φεύγω.

1970-1978¹

2. Σχολιασμός (πρωτοβάθμιος-εισαγωγικός ή και διεξοδικός) του ποιήματος:

- A) Η προηγούμενη (προαιρετική) εξοικείωση των μαθητών με το ποίημα. Επεξήγηση λέξεων ή φράσεων.
- B) Η γραμματολογική ένταξη του ποιήματος στο ποιητικό έργο του Μάρκογλου (συλλογή *Συνοπτική διαδικασία* [1980], αποτελούμενη από ποιήματα γραμμένα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1968-1978: περίοδος της δικτατορίας των Συνταγματαρχών και της πρώτης μεταπολίτευσης) και γενικότερα στο πλαίσιο

¹ Πρόδρομος Μάρκογλου, *Έσχατη υπόσχεση. Ποιήματα 1958-1992*, Αθήνα, Νεφέλη 1996, σ. 145-146. Από τη συλλογή *Συνοπτική διαδικασία*, 1980.

της μεταπολεμικής ποίησης (δεύτερη μεταπολεμική γενιά ή αλλιώς «χαμένη γενιά» ή «γενιά των απόηχων»). Ειδικότερα ο Μάρκογλου θεωρείται «ποιητής της κοινωνικής οδύνης», το έργο του οποίου απηχεί τις πολιτικοκοινωνικές συνθήκες και το ανθρώπινο κλίμα του βορειοελλαδικού χώρου.

- Γ) Θεματικός-νοηματικός σχολιασμός του ποιήματος. Η κρίσιμη παράμετρος της ιστορικότητας: η αντιπαροχή των παλιών ιδιοκτητών σπιτιών και η ανέγερση στη θέση τους πολυκατοικιών ως δείκτης της αστυφιλίας, της εσωτερικής μετανάστευσης και του αστικού εκσυγχρονισμού της μεταπολεμικής Ελλάδας. Απάντηση των ερωτημάτων του σχολικού εγχειριδίου.
- Δ) Η χρησιμότητα των διαθέσιμων (και των διαδίκτυακών) «αναλύσεων» του ποιήματος.
- Ε) Οι βιογραφικές προϋποθέσεις του ποιήματος. Ο Μάρκογλου γεννήθηκε στην Καβάλα το 1935, έζησε εκεί την παιδική και εφηβική ηλικία του, έφυγε για σπουδές στην Αθήνα την περίοδο 1954-1958, επέστρεψε στην Καβάλα τα κατοπινά χρόνια, για να φύγει λίγα χρόνια μετά και να εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη, όπου ζει μέχρι σήμερα.

Και η εκ των υστέρων και συναφής με το ποίημα ιστορική μαρτυρία του Μάρκογλου:

Η Καβάλα σχεδόν για έναν αιώνα, από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι τη δεκαετία του 1950 υπήρξε το μεγαλύτερο κέντρο επεξεργασίας καπνού. Με αυξομειώσεις είχε 15000 καπνεργάτες σε πληθυσμό περίπου 42000. Όμως αφού κατά παράδοση οι καπνεργάτες ήταν σχεδόν όλοι αριστεροί αυτό σήμαινε δρακόντεια μέτρα, σήμαινε τρομοκρατία. Γι' αυτό μετά τον Εμφύλιο γίνεται προσπάθεια αλλοίωσης του πληθυσμού, μια δεκαετία με σκληρούς αγώνες και απεργίες κλονίζουν την πόλη, εκ των υστέρων σκέφτεσαι αυτοί οι άνθρωποι πώς σήκωσαν τέτοια βάρη. Έτσι το 1953 με τον περίφημο νόμο Γονή διαλύεται το καπνεργατικό επάγγελμα και κορυφώνεται η κρίση το 1958-1960, τότε που γενικεύεται η επεξεργασία των καπνών με μηχανές. Η Καβάλα μετά το 1960 δεν υπάρχει πλέον, η ανεργία και η μετανάστευση συρρικνώνουν κάθε ικμάδα. Στην συνέχεια δημιούργησαν μιαν άλλη πόλη.²

3. Ο στόχος της διδακτικής προσέγγισης του ποιήματος: Η εξοικείωση των μαθητών με το βίωμα της ιθαγένειας ή της εντοπιότητας ως βασικό γνώρισμα της ελληνικής μεταπολεμικής και μεταπολιτευτικής ποίησης.

«Εδώ γεννήθηκα. Εδώ μεγάλωσα. Λοιπόν αυτά μου χρειάζονται για την οργή μου και την περηφάνεια μου. Για να κρατήσω και να κρατηθώ».³ Το βίωμα της ιθαγένειας ή της εντοπιότητας είναι μια θεματική σταθερά πολλών ελλήνων ποιητών της μεταπολεμικής και μεταπολιτευτικής εποχής και αφορά συγκεκριμένα στη διαπίστωση ότι το έργο τους φέρει αισθητά και διάχυτα ίχνη της τοπικής καταγωγής και ταυτότητάς τους. Σε τέτοιο μάλιστα βαθμό ώστε το βίωμα της ιθαγένειας ή της εντοπιότητας γίνεται το κλειδί της συνολικής αντίληψής τους για τον κόσμο, τον ιδιωτικό και τον δημόσιο, τον ατομικό και τον συλλογικό, τον βιωμένο και τον ιστορικό. Σε ό,τι αφορά ειδικά τη σχέση με τον χώρο, το βίωμα της ιθαγένειας ή της εντοπιότητας βασίζεται σ' ένα αντιθετικό ζεύγος τα δύο μέλη του οποίου στηρίζονται στον διαφορετικό χωρόχρονο: από τη μια πλευρά βρίσκεται η οικεία γενέθλια πόλη του παρελθόντος, που συνδέεται με την παιδική αθωότητα και ανεμελιά και μεταδίδει

² Πρόδρομος Χ. Μάρκογλου, «Αυτοσχόλια, ποιητή και πολίτη», *Η Αυγή*, «Αναγνώσεις», 31 Αυγούστου 2013. Διαδικτυακή πηγή: http://avgι-anagnoseis.blogspot.gr/2013/08/blog-post_31.html

³ Τάκης Σινόπουλος, *Συλλογή II, 1965-1980*, Αθήνα, Ερμής 1980, σ. 91. Από το ποίημα «Καταγωγή» του συνθέματος *Το χρονικό* (1975).

αίσθημα ασφάλειας. Από την άλλη πλευρά υπάρχει η ανοίκεια πόλη του παρόντος, που χαρακτηρίζεται από τους εξοντωτικούς ρυθμούς ζωής του ενήλικα, του δημιουργεί ανασφάλεια και του προκαλεί απογοήτευση και ενοχή. Από τη διεκυστίνδα ανάμεσα στη γενέθλια αγαπημένη πόλη του τότε και την άξενη πόλη του τώρα νικήτρια άλλοτε βγαίνει η πρώτη και άλλοτε η δεύτερη.

Ειδικά στο ποίημα «Το σπίτι» το ποιητικό υποκείμενο επιστρέφει για τελευταία φορά στην ερειπωμένη γενέθλια κατοικία του που πρόκειται να κατεδαφιστεί για να οικοδομηθεί στη θέση της πολυκατοικία. Ο αφηγητής του Μάρκογλου εξακολουθεί να αναζητεί, μέσα στο σπίτι-θύλακα του προσωπικού και του συλλογικού παρελθόντος, τις εικόνες, τις αφές και τους ήχους που θα μπορούσαν να απαλύνουν την αίσθηση του παρόντος και να ανακαλέσουν την πόλη ενός χαμένου παραδείσου. Αλλά το σπίτι περιβάλλεται από το εκσυγχρονισμένο χάος της τσιμεντούπολης και θυσιάζεται στον βωμό της ανάπτυξης. Έτσι η μνημονική αυτή επιστροφή, μέσω του πατρικού σπιτιού, στην πόλη των παιδικών και νεανικών χρόνων γεννά αφενός τη νοσταλγία για όσα χάθηκαν και αφετέρου την πίκρα και την οργή για όσους τα κατέστρεψαν. Το προσωπικό βίωμα συγκεράζεται με το συλλογικό: όχι μόνο στη μεταπολεμική Καβάλα, αλλά σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια το ζωντανό ιστορικό παρελθόν παρασύρθηκε από τον άνεμο της άκρατης αστυφιλίας και της ανεξέλεγκτης ανοικοδόμησης. Εντέλει το ποιητικό υποκείμενο φεύγει ελεύθερο και μυθικά αγλαϊσμένο, καθώς περπατά πάνω στα κύματα της θάλασσας, για να λυτρωθεί από το βάρος της νοσταλγίας και από την πίκρα και οργή για όλα όσα άλωσαν ο χρόνος και οι άλλοι, οι νέοι κάτοικοι.

4. Παράλληλα κείμενα.

Α) Ντίνος Χριστιανόπουλος, «Κατατρέχουν τη γραφικότητα»

Κατατρέχουν τη γραφικότητα.

Ήρθαν κύριοι με τσάντες και μεζούρες,
μέτρησαν το οικόπεδο, άνοιξαν χαρτιά,
οι εργάτες έδωξαν τα περιστέρια,
ξήλωσαν το χαγιάτι, έριξαν το σπίτι,
σβήσαν ασβέστη μες στον κήπο,
φέραν τσιμέντο, στήσαν σκαλωσιές –
θα χτίσουν κι άλλη πολυκατοικία.

Ρίχνουν τα ωραία σπίτια ένα ένα,
τα σπίτια που μας ανάστησαν από μικρά,
με τα φαρδιά παράθυρα, τις ξύλινες σκάλες,
με τα ψηλά νταβάνια, τις λάμπες στους τοίχους,
τρόπαια λαϊκής αρχιτεκτονικής.

Κατατρέχουν τη γραφικότητα,
τη διώχνουν διαρκώς στην πάνω πόλη,
εκπνέει σαν προδομένη επανάσταση,
σε λίγο δε θα υπάρχει ούτε στις καρτ-ποστάλ,
ούτε στη μνήμη και την ψυχή των παιδιών μας.⁴

⁴ Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Ποιήματα*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Διαγωνίου 1985, σ. 100. Από την ενότητα «Ο αλλήθωρος» στα *Ποιήματα 1949-1970* (1974). Στα περιεχόμενα των *Ποιημάτων* (1985) το ποίημα «Κατατρέχουν τη γραφικότητα» φέρει τη χρονική ένδειξη: 1958.

Β) Μανόλης Αναγνωστάκης, «Θεσσαλονίκη, Μέρη του 1969 μ.Χ.»

Στην οδό Αιγύπτου –πρώτη πάροδος δεξιά–
Τώρα υψώνεται το μέγαρο της Τράπεζας Συναλλαγών
Τουριστικά γραφεία και πρακτορεία μεταναστεύσεως
Και τα παιδάκια δε μπορούνε πια να παίζουνε από τα τόσα τροχοφόρα που περνούνε.
Άλλωστε τα παιδιά μεγάλωσαν, ο καιρός εκείνος πέρασε που ξέρατε
Τώρα πια δε γελούν, δεν ψιθυρίζουν μυστικά, δεν εμπιστεύονται,
Όσα επιζήσαν, εννοείται, γιατί ήρθαν βαριές αρρώστιες από τότε
Πλημμύρες, καταποντισμοί, σεισμοί, θωρακισμένοι στρατιώτες
Θυμούνται τα λόγια του πατέρα: εσύ θα γνωρίσεις καλύτερες μέρες
Δεν έχει σημασία τελικά αν δεν τις γνώρισαν, λένε το μάθημα οι ίδιοι στα παιδιά τους
Ελπίζοντας πάντοτε πως κάποτε θα σταματήσει η αλυσίδα
Ίσως στα παιδιά των παιδιών τους ή στα παιδιά των παιδιών των παιδιών τους.
Προς το παρόν, στον παλιό δρόμο που λέγαμε, υψώνεται η Τράπεζα Συναλλαγών
–εγώ συναλλάσσομαι, εσύ συναλλάσσεσαι αυτός συναλλάσσεται–
Τουριστικά γραφεία και πρακτορεία μεταναστεύσεως
–εμείς μεταναστεύουμε, εσείς μεταναστεύετε, αυτοί μεταναστεύουν–
Όπου και να ταξιδέψω η Ελλάδα με πληγώνει, έλεγε κι ο Ποιητής
Η Ελλάδα με τα ωραία νησιά, τα ωραία γραφεία, τις ωραίες εκκλησιές

Η Ελλάς των Ελλήνων.⁵

Γ) Μάρκος Μέσκος, «Το σπίτι»

Είχεν ορόφους πέντε το σπίτι
βρήκα την εξώπορτα ανοιχτή και ψηλαφούσα
στα σκοτεινά. Δύσκολα ανέβαινα
τα σκαλιά λοξά γλιστρούσαν κι όλο έλεγα να δω
το σημάδι-φυτό που φωσφορίζει τη νύχτα
στη θύρα του γείτονα. Τίποτα. Λίγο ακόμη να πιστέψω
πως σακάτεψα τη μνήμη και η γέφυρα που ενώνει
το παρελθόν γκρεμίστηκε. Τότε πέτυχα τις γυναίκες
που φρόντιζαν τη μετακόμιση σιωπηλά: Εδώ το χαλί
εκεί το βάζο εκεί το πιάνο τον καλόγερο στη γωνιά.
Και καθώς ευγενικές η μια με τα βαμμένα κόκκινα χείλη
μου χαμογελούσε εξηγώντας την πλάνη μου
γκαστρομένη η άλλη μου 'λεγε να θαυμάσω τη μεγάλη σάλα
για τα μελλοντικά πάρτι με τη μουσική στα πολύφωτα

–πάλι λάθος είπα μέσα μου, πάλι λάθος, ευχαρίστησα τις κυρίες
και καθώς το ρολόι χτυπούσε κάποιαν ώρα της νυχτός και
η δούλα ανέβαζε πάνω τον σκύλο από τον βραδινό του
περίπατο, σκαλί το σκαλί βγήκα από το χτίριο.

Πιο πέρα δυο τρεις ψιθύριζαν ο ένας στο αυτί του άλλου
κάτω από 'να μικρό μα όχι τυχαίο δεντράκι.⁶

⁵ Μανόλης Αναγνωστάκης, *Τα ποιήματα 1941-1971*, Αθήνα, Πλειάς 1976, σ. 154-155. Από τη συλλογή *Ο στόχος* (1970).

⁶ Μάρκος Μέσκος, *Μαύρο δάσος (Ποιήματα 1958-1986)*, Αθήνα, Νεφέλη 1999, σ. 127. Από τη συλλογή *Άλογα στον ιππόδρομο* (1973).